

Αρμένιοι εκτοπισθέντες σε πορεία προς την έρημο της Συρίας (1915)

Η εξόντωση των χριστιανικών μειονοτήτων

«Η τριακονταετής γενοκτονία» των ισραηλινών ιστορικών Μπένι Μόρις και Ντρορ Ζε'εβί, καρπός δεκαετούς έρευνας σε οθωμανικά και δυτικά αρχεία, καταγράφει πώς διαμορφώθηκε το «συνεχές της βίας» που οδήγησε στον αφανισμό Αρμενίων, Ελλήνων και Ασσυρίων

σ. 4-5

Ιστορία

Η σημαντική μελέτη των Ισραηλινών ιστορικών **Μπένι Μόρις** και **Ντρορ Ζε'εβί** που κυκλοφόρησε μόλις στα ελληνικά αναλύει το υπόβαθρο της εξόντωσης των χριστιανικών μειονοτήτων της Τουρκίας μεταξύ 1894 και 1924

ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΚΑΡΑΣΑΡΙΝΗ

Το γενοκτονικό συνεχές

Τελική πράξη της τριακονταετούς γενοκτονίας υπήρξε η λεηλασία της Σμύρνης: χιλιάδες Αρμένιοι και Έλληνες δολοφονήθηκαν μεταξύ 9 και 12 Σεπτεμβρίου 1921, ενώ πρακτικές τρομοκρατικές εφαρμοστέικαν σε άλλες ελληνικές κοινότητες προκειμένου η συντριπτική πλειονότητα να υποστεί έξωση από τη χώρα

«**Η** χώρα είναι δική σας, η χώρα ανήκει στους Τούρκους. Η χώρα επέστρεψε τελικά στους δικαιωματικούς ιδιοκτήτες της. Οι Αρμένιοι και οι άλλοι δεν έχουν κανένα δικαίωμα εδώ» έλεγε ο *Μουσταφά Κεμάλ* σε λόγο του σε ένα πλήθος που είχε συγκεντρωθεί στα Αθήνα το 1923. Η διακήρυξη του ιδρύει της τουρκικής δημοκρατίας σηματοδοτούσε το τέλος μιας διαδικασίας οι απαρχές της οποίας εντοπίζονται τριάντα χρόνια νωρίτερα με τη σταδιακή διαμόρφωση μιας γενοκτονικής πολιτικής έναντι των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κύρια έκφρασή της υπήρξε η εξολόθρευση των Αρμενίων το 1915, ωστόσο στο βιβλίο τους *Η τριακονταετής γενοκτονία* (εκδ. Πατάκη), καρπό δεκαετούς έρευνας σε οθωμανικά και τούρκικα αρχεία, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου Μπεν-Γκουρίον **Μπένι Μόρις** και **Ντρορ Ζε'εβί**, όπως και πολλοί άλλοι σύγχρονοι ιστορικοί, συνηγορούν ως προς την ύπαρξη ενός ευρύτερου προγράμματος εθνικάθαρσης που πρέπει να μελετάται σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου. Παρά την εναλλαγή τριών καθεστώτων (μοναρχία *Αβδούλ Χαμίτ Β'*, κυβέρνηση Νεότουρκων, κεραλική δημοκρατία), οι Μόρις και Ζε'εβί υπογραμμίζουν ότι από το 1894 ως το 1924 επικράτησε ένα συνεχές βίαις διεπόμενο από κοινή πολιτική ώθηση και κοινά κίνητρα: θεωρώντας ότι οι χριστιανικές μειονότητες συστούσαν εδαφικό κίνδυνο διαμελισμού και εμφορούμενες από την ιδεολογία της μουσουλμανικής υπεροχής, οι τουρκικές ελίτ επιδίωξαν την έξωση από τις εστίες τους ή τη φυσική τους εξόντωση.

Οι απαρχές
Τρία διακριτά κύματα αναγνωρίζουν οι συγγραφείς: τις σφαγές των Αρμενίων με-

Ο υπουργός Εσωτερικών Τάλτ Πασάς, μέλος της ηγετικής τριανδρίας των Νεότουρκων μαζί με τον Εμβέρ και τον Τζαμάλ Πασά, ήταν ένας από τους βασικούς εντολείς της «τριακονταετούς γενοκτονίας»

BENNY MORRIS ΚΑΙ DROR ZE'EVİ
Η τριακονταετής γενοκτονία. Ο αφανισμός των χριστιανικών μειονοτήτων της Τουρκίας, 1894-1924

Μετάφραση Μενέλαος Αστερίου
Εκδόσεις Πατάκη, 2021
σελ. 672, τιμή 32 ευρώ

ταξύ 1894 και 1896, την αρμενική γενοκτονία το 1915-1916, τις διώξεις κατά των Ελλήνων, κυρίως, μεταξύ 1919 και 1924. Πρόκειται, όμως, για τις κορυφώσεις μιας διαδικασίας η οποία σε χαμηλή ένταση δεν διακόπηκε οριστικά. Το 1914, για παράδειγμα, περισσότεροι από 100.000 Έλληνες εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις παράκτιες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έπειτα από μια εκστρατεία βίαιων επιθέσεων εναντίον τους με στόχο να εγκατασταθούν στις περιουσίες τους μουσουλμάνοι πρόσφυγες των Βαλκανικών Πολέμων. Στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου άλλοι 550.000 εκτοπίστηκαν στην ενδοχώρα με τα θύματα να καταμετρώνται σε δεκάδες ή και εκατοντάδες χιλιάδες. Μεταξύ 1914 και 1919 δολοφονήθηκαν περίπου 250.000 Ασσύριοι, ενώ άλλοι τόσοι εκδιώχθηκαν. Οι τρεις μείζονες περιπτώσεις εθνικάθαρσης που προτάσσονται στο βιβλίο εξελίχθηκαν σε πυκνότερο χρονικά διάστημα, αφορούσαν μεγαλύτερους αριθμούς ατόμων και ευρύτερες γεωγραφικές περιφέρειες, αλλά δεν αποτελούσαν μεμονωμένες εκρήξεις. Οι σφαγές της περιόδου 1894-1896 συμπίπτουν με τη συνειδητοποίηση εκ μέρους των οθωμανικών ελίτ της επαναστατικής φήσης των αρμενικών διεκδικήσεων. Η ανδύση του αρμενικού εθνικισμού έλαβε ριζοσπαστική μορφή που απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, εφόσον αυτονομία ή ανεξαρτησία θα σήμαινε την απόλεια ζωτικών εδαφών της ανατολικής Ανατολίας σε μια στιγμή που ο σουλτάνος *Αβδούλ Χαμίτ Β'* είχε εξαλείψει τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου του *Τανζιμάτ* (1839-1876) που επαγγέλλονταν την ισότητα των εθνοτικών και θρησκευτικών στοιχείων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρακαταθήκη της μηδανικής τουοσιαστικής αντίδρασης των Μεγά-

λων Δυνάμεων στις μαζικές δολοφονίες 100.000 ατόμων τις οποίες υπέβαλαν οι οθωμανικές αρχές υπήρξε η παγίωση της αίσθησης ότι η καταστροφή κοινοτήτων αποτελούσε δυνητικό τρόπο απαλλαγής από τις ανεπιθύμητες μειονότητες.

Η ακολουθία της εξόντωσης

Οι περιστάσεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου επέτρεψαν τη συγκρότηση του μηχανισμού της αρμενικής γενοκτονίας. Σύμφωνα με τους Μόρις και Ζε'εβί η διαμόρφωση του σχεδίου έλαβε χώρα στο ανώτατο επίπεδο της ηγεσίας των Νεότουρκων μεταξύ Δεκεμβρίου 1914 και Μαΐου 1915 και περιλάμβανε τη δημιουργία ενός σκιαώδους οργανισμού («Ειδική Οργάνωση»), τον συντονισμό των επαρχιακών διοικήσεων από την κεντρική κυβέρνηση, τη χρήση κωδικοποιημένων τηλεγραφημάτων και ευρημοσιών, τη νομική κατοχύρωση των εκτοπίσεων των Αρμενίων. Ο νόμος που διέπει τις τελευταίες πέρασε από το κοινοβούλιο στις 27 Μαΐου 1915, επιφανειακά ορίζοντας τις στρατιωτικές ενέργειες κατά στασιαστών. Υπό τον πρόσχημα της αναγκαιότητας της απομάκρυνσης από τις περιοχές κοντά στα πολεμικά μέτωπα, οι οδηγιές που εκδόθηκαν από το Οθωμανικό Γενικό Επιτελείο, τον υπουργό Εσωτερικών *Τάλτ Πασά* ή και τον ίδιο τον σουλτάνο *Μεχμέτ Ε'* διέτασσαν την απομάκρυνση των Αρμενίων από τις ανατολικές επαρχίες και τον διασκορπισμό τους μεταξύ μουσουλμανικών πληθυσμών όπου θα αποτελούσαν μόνο το 5% ως 10% των κατοίκων. Πρακτικά, η κατάληξη ήταν κοινή για όλους: «στην πορεία οι πάντες – άνδρες, γυναίκες, παιδιά, ασθενείς ή ηλικιωμένοι – μπορεί να σκραγιάνονταν ή να πέθαιναν από ασθένειες, λιμοκτονία, τραύματα, ψύχος και εξάντληση. Σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού οι εκπομπές ληστεύονταν, βιάζονταν και εξαναγκάζονταν να προσηλυτιστούν

Ο αφανισμός των χριστιανικών κοινοτήτων ήταν το αποτέλεσμα σχεδιασμένης κυβερνητικής πολιτικής και της θέλησης των μουσουλμάνων κατοίκων της χώρας

στο ισλάμ. Όσοι έφθασαν στις ερήμους της Συρίας και του Ιράκ γύρω από το Ντέιρ Ζορ σφαγιάστηκαν στη συνέχεια κατά δεκάδες χιλιάδες».

Εκφοβισμός, βιασμοί, ξυλοδαρμοί, φόντοι, εκτοπίσεις, ένταξη στα «Τάγματα Εργασίας» ήταν μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον και κατά των Ελλήνων στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και με ισχυρότερη ένταση από την άνοιξη του 1920. Αν ο διωγμός δεν μετατράπηκε σε γενοκτονία, αυτό για τους συγγραφείς ήταν ζήτημα ισορροπίας δυνάμεων: οι Έλληνες της Μικράς Ασίας διέθεταν έναν βαθμό προστασίας από την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου κράτους, τη σχέση του με τις Μεγάλες Δυνάμεις, την παρουσία του ελληνικού στρατού από το 1919. Θα παρατηρούσε κανείς εδώ ότι ακριβώς οι πιο ευάλωτοι λόγω γεωγραφικής εγκατάστασης ελληνικοί πληθυσμοί, οι Έλληνες του Πόντου, ήταν εκείνοι που βίωσαν τη γενοκτονία την περίοδο 1921-1922. (Οι συγγραφείς καταγράφουν και υπερβασιές της Στρατιάς της Μικράς Ασίας, όπως η περίπτωση εθνοκάθαρσης στην περιοχή Γιάλοβας - Γκεμλίκ τον Μάιο του 1921, όπου «Έλληνες ληστές, συχνά υπό τη διοίκηση αξιωματικών του στρατού, κατέστρεψαν δεκάδες χωριά», επισημαίνουν όμως ότι οι ελληνικές αρχές, σε αντίθεση με τις τουρκικές, επεδίωκαν την τιμωρία των δραστών.) Τελική πράξη της τριακονταετούς γενοκτονίας υπήρξε η λεηλασία της Σμύρνης: χιλιάδες Αρμένιοι και Έλληνες δολοφονήθηκαν μεταξύ 9 και 12 Σεπτεμβρίου, ενώ πρακτικές τρομοκράτησης εφαρμόστηκαν σε άλλες ελληνικές κοινότητες προκειμένου η συντριπτική πλειοψηφία να υποστεί έξωση από τη χώρα προτού ο Κεμάλ μεταβεί στη Λωζάννη για τις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις. Η ανταλλαγή των πληθυσμών δεν υπήρξε μόνο το επιστέγασμα της τραγωδίας του Μικρασιατικού Πολέμου, αλλά και της ολοκλήρωσης του σχεδίου αφανισμού των χριστιανικών μειονοτήτων της Ανατολίας.

Καρπός σχεδιασμένης πολιτικής

Η τριακονταετής γενοκτονία είναι το δεύτερο σημαντικό έργο που εκδίδεται τους τελευταίους μήνες στα ελληνικά γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα: είχε προηγηθεί *Το έγκλημα των Νεότουρκων κατά της ανθρωπότητας* του Τανέρ Ακτοσκι από τις εκδόσεις Εστίας και ο αναγνώστης που ενδιαφέρεται για την εποχή θα επωφελούνταν από μια συγκριτική τους ανάγνωση, μια και η προσέγγισή τους είναι συμπληρωματική. Ο Ακτοσκι περιγράφει εξαντλητικά τη συνέχεια κεντρικής κυβέρνησης, τοπικών αρχών, κουρδών ληστών και εγκληματικών στοιχείων ποικίλης εθνικτικής προέλευσης στην αρμενική γενοκτονία, οι Μπένι Μόρις και Ντρορ Ζε'εβί ανοίγουν το πεδίο στη «μεσαία διάρκεια» εγγράφοντας τα κύματα των διωγμών των χριστιανικών μειονοτήτων σε ένα ευρύτερο «συνεχές γενοκτονικής πρόθεσης και εθνοκάθαρσης». Εντός αυτού υπολογίζουν ότι στις τρεις αυτές δεκαετίες έχασαν τη ζωή τους συνολικά περίπου 1,5 ως 2 εκατομμύρια άτομα, η πλειοψηφία των οποίων ήταν Αρμένιοι. Το τελικό τους συμπέρασμα είναι σαφές όσο και επιγραμματικό: «ο αφανισμός των χριστιανικών κοινοτήτων ήταν το αποτέλεσμα σχεδιασμένης κυβερνητικής πολιτικής και της θέλησης των μουσουλμάνων κατοίκων της χώρας. Αξιοματούχοι διέταξαν τους φόντους, τις εκτοπίσεις και τις απελάσεις, τους προσηλυτισμούς, και άλλοι αξιωματούχοι, στρατώτες, χωροφύλακες, αστυνομικοί και συχνά μέλη διάφορων φυλών και κάτοικοι πόλεων και χωριών εφάρμοσαν αυτά τα μέτρα. Όλα αυτά συνέβησαν με την ενεργό συμμετοχή μουσουλμάνων κληρικών και την ενθάρρυνση του τουρκικού Τύπου».

Οι εντολές των εκτοπίσεων και των σφαγών

Το έργο των Μόρις και Ζε'εβί δεν εστιάζει μόνο σε δομές και μηχανισμούς. Από τις σελίδες του περνά ένα τεράστιο πλήθος προσώπων: ιεραποστόλων, διπλωματών, διοικητικών υπαλλήλων, θυμάτων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει η ανάδειξη εκείνων που κατέστησαν δυνατή την «τριακονταετή γενοκτονία». Οι μετακινήσεις του *Μπαχαετίν Σακίρ*, επικεφαλής της «Ειδικής Οργάνωσης», είναι ενδεικτικές των κατά τόπους ρυθμίσεων και του συντονισμού της δράσης. Η περιοδεία στην Ανατολία του *Φαζίλ Μπερκί*, «ανερχόμενου αστέρα στην Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο», ο οποίος τον Μάρτιο του 1915 προετοίμαζε «την καρδιά και τον νου των ανθρώπων για τις εκτοπίσεις» υπογραμμίζει: στη Σεβάστεια συγκρότησε με τον βαλή και τον τοπικό γενικό γραμματέα του κόμματος μυστική επιτροπή για την επίβλεψη των εκτοπίσεων και των σφαγών. Ως μουτσαρίφης του Ντέιρ Ζορ ο *Σαλίχ Ζεκί* εκκαθάρισε την περιοχή από τους εκατοντάδες χιλιάδες Αρμένιους που στέλνονταν εκεί, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη «με τα σεντούκια του γεμάτα νομίσματα» και παρά την καταδίκη του ερήμην σε θάνατο από στρατοδικείο το 1920 αργότερα επανεμφανίστηκε στην πολιτική ως ιδρυτής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Υπεράνω όλων, οπωσδήποτε, βρίσκεται ο υπουργός Εσωτερικών Ταλάτ Πασάς, μέλος της ηγετικής τριανδρίας των Νεότουρκων μαζί με τον *Εμβέρο* και τον *Τζαμάλ Πασά*, ο οποίος υπερηφανευόταν ότι πραγματοποίησε «περισσότερα για τη λύση του αρμενικού προβλήματος σε τρεις μήνες απ' ό,τι ο Αμπντούλ Χαμίτ σε τριάντα χρόνια». Περιπτώσεις όπως του *Χασάν Μαζχάρ μπένι*, βαλή της Αγκυρας, ο οποίος όταν έλαβε προφορικές διαταγές εξόστωσης από τον Ταλάτ μέσω του αρχηγού της αστυνομίας δώλωσε παρατούμενος «όχι, Ατίφ Μπένι, είμαι βαλής και όχι ληστής, δεν μπορώ να το κάνω αυτό, θα εγκαταλείψω αυτή τη θέση και μπορείς να το κάνεις κι εσύ», δεν υπήρξαν πολλές.